

Een Jood, geraakt door Jezus

Een Jood, geraakt door Jezus is deel 17 in de Toer Reeks, een serie van kleine, krachtige boeken die het gesprek in de gemeente over allerlei thema's wil stimuleren en verdiepen. De serie staat onder redactie van drs. Annelies Bouwman-Meeuse, voormalig medewerker Protestantse Centrum voor Toerusting en Educatie van het Dienstencentrum van de Protestantse Kerk; drs. Hanna van Dorssen, theologe, hoofdredacteur Kerk in Mokum en pastor van de Nieuwendammerkerk te Amsterdam en dr. René van der Rijst, predikant te Haarlem-Noord en Spaarndam.

Eerder verschenen:

- Bert L. van der Woude (red.), *Wie kan er aarden hier beneden? Over de betekenis van de hemel* (2008)
- Mirjam van Veen, *Koppig profeet en werelds geleerde. Een boekje open over Johannes Calvijn* (2009)
- Jan L. de Jong, *Voorbij het Woord. Beeldende kunst als bron van Bijbeluitleg* (2009)
- Piet van Midden, *Oersoep en oervloed. Bijbels spreken over schepping* (2010)
- Hanna van Dorssen (red.), *Wie is God? Een vraag van alle eeuwen* (2010)
- Hanna van Dorssen, *Lieve deugd. Zeven deugdelijke bijbelse figuren* (2012)
- Alfred C. Bronswijk, *Geloven op ooghoogte. Iconen, geschiedenis, schoonheid, betekenis* (2012)
- René van der Rijst, *Over geloven gesproken. Het geloofsgesprek tussen ouders en volwassen kinderen* (2013)
- Nienke van Anandel, *Van horen zingen. Wegwijs in het nieuwe Liedboek* (2013)
- Nico ter Linden, *Randfiguren. Over Tobit, Judit en de Makkabeeën* (2014)
- Nelleke de Jong-van den Berg, *En plein public! Religie en geloven in het publieke domein* (2014)
- Anne Marie Booij, *Uw koninkrijk kome wat komt. Met de Jood Jezus op weg naar Pasen* (2015)
- Annelies Bouwman en René van der Rijst (red.), *Per missie* (2015)
- René van der Rijst (red.), *Kloostergang* (2016)
- René van der Rijst (red.), *Filosoferen over God* (2016)
- Annelies Bouwman en Hanna van Dorssen (red.), *Als een lopend vuur* (2017)

Onder redactie van Eeuwout van der Linden

Een Jood, geraakt door Jezus

Paulus radicaal opnieuw

Uitgeverij Boekencentrum, Utrecht

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Ontwerp omslag: Studio Anton Sinke, www.antonsinke.nl

Lay-out en dtp: Gewoon Geertje, www.gewoongeertje.nl

ISBN 978 90 239 5068 4

NUR 707

© 2017 Uitgeverij Boekencentrum, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord <i>Eeuwout van der Linden</i>	7
--	---

DEEL 1: INLEIDEND

1. Kort portret van Paulus <i>Eeuwout van der Linden</i>	11
2. Opnieuw op zoek naar Paulus De stand van zaken in het theologisch onderzoek <i>Dick Pruiksma</i>	17
3. Tijd onder spanning De toekomstverwachting van Jezus en Paulus <i>Hans Schravessande</i>	26

DEEL 2: THEMA'S BELICHT

4. Geloofstrouw van Abraham en Jezus Rechtvaardiging door het geloof bij Paulus <i>Eeuwout van der Linden</i>	39
5. Verzoening in beweging <i>Derk Blom</i>	51

6. God alles in allen Paulus over de opstanding van de doden <i>Dick Pruiksma</i>	61
7. Paulus tussen Israël en de volken Over Paulus' missie in de eerste eeuw en onze opdracht nu <i>Coen Constandse</i>	73
Nawoord <i>Eeuwout van der Linden</i>	86
Personalialia	87

Voorwoord

Eeuwout van der Linden

Dit deel van Toer verschijnt in het jaar dat aan vijfhonderd jaar protestantisme aandacht wordt besteed. De Reformatie wordt herdacht. Begon de Reformatie met een beweging terug naar de bronnen, in onze dagen worden we eveneens uitgedaagd om kernachtig te verwoorden wat geloven anno nu betekent. Wat hoort tot de kern en wat is ballast? Tot de kern van het christelijk geloof behoren in ieder geval de joodse context en achtergronden. De kern is joods. De beide kernfiguren in het Nieuwe Testament, Jezus en Paulus, zijn niet los te zien van het veelkleurige jodendom van de eerste eeuw.

In deze Toer wordt Paulus in het licht gezet. Er lijkt de laatste jaren wel een herleving van Paulus aan de gang te zijn. En niet alleen in wetenschappelijke publicaties; er verschijnen ook populaire boeken over deze markante man en er zijn zelfs theatervoorstellingen met Paulus in de hoofdrol.

Daar kunnen en willen wij niet bij achterblijven, dachten leden van Kerk en Israël (een afdeling van het Protestants Landelijk Dienstencentrum) en de Protestantse Raad voor Kerk en Israël (een adviserende werkgroep bij het Dienstencentrum). Er werd een symposium voorbereid en gehouden, in de bossen van Lunteren, op conferentiecentrum De Werelt. En daar was een goede reden voor. Want vanuit het joods-christelijke gesprek was er al langer – zij het door een minderheid –

belangstelling voor Paulus. Er was sprake van een zich ontwikkelend radicaal nieuw perspectief op Paulus: wat je ook over hem kunt zeggen, alles wat hij doet en zegt is door en door Joods. En dat heeft consequenties.

Op dat symposium werden Nederlandse en Amerikaanse nieuwtestamentici uitgenodigd, Joods en christelijk. De namen van twee van hen komen een enkele keer terug in dit boekje: de Joodse nieuwtestamentica Pamela Eisenbaum, die les geeft aan een christelijk seminarie in Denver, en de Italiaans-Amerikaanse geleerde Gabriele Boccaccini, kenner van het jodendom van de eerste eeuw. Op dat symposium kwamen typische Reformatiethema's naar voren: rechtvaardiging door het geloof, Wet en evangelie, vergeving en verlossing. We kunnen bijna niet anders naar deze begrippen kijken dan door de bril van de Reformatie. Hoe scherp zien we dan en wat wordt er vertekend?

Hoewel geïnspireerd door genoemd symposium, gaat dit boek niet daarover. Wel komen de thema's eruit voort. Het boekje valt uiteen in twee delen. Deel 1 is inleidend. Een kort portret van Paulus wordt geschetst, schrijver van brieven aan concrete gemeenten in concrete situaties (1). De stand van zaken in het theologische onderzoek wordt uit de doeken gedaan. Een radicaal nieuwe visie laat zien hoe Joods Paulus is en is gebleven (2). Om dit in perspectief te plaatsen, wordt geschetst hoe de toekomstverwachting bij zowel Jezus als Paulus was. Daarbij worden enkele spannende vragen benoemd (3).

In deel 2 worden enkele thema's belicht. Typische Reformatiethema's, die in dit jaar van vijfhonderd jaar protestantisme niet misstaan. Zo wordt het veelbesproken thema 'rechtvaardiging door het geloof' van verschillende kanten belicht. Dat het bijvoorbeeld te maken heeft met de geloofstrouw van Abraham en Jezus (4). Wat zijn Paulus' gedachten over verlossing en vergeving? Is dat gericht op het individu of gaat dat verder, komt de hele wereld in zicht? (5) Hoe dacht Paulus over de opstanding van de doden en hoe belangrijk was dat voor hem? Het zou weleens de kern van zijn missionaire drive kunnen zijn geweest (6). En dat roept weer de vraag op

hoe Israël en de volken zich verhouden. En wat betekent dat voor ons vandaag, ook in de verhouding tussen Joden en christenen? (7)

Door omstandigheden is er een hoofdstuk over de verhouding Wet en evangelie uitgevallen. Vaak is er een tegenstelling tussen deze twee gecreëerd. Dat Paulus hierin een andere weg gaat, komt nu in de andere hoofdstukken deels aan de orde.

Soms zijn er onvermijdelijk wat overlappingen. De hoofdstukken zijn geschreven met het oog op de gemeenten. Gestreefd is naar duidelijkheid en helderheid. Paulus was geen gemakkelijke man en briefschrijver. Maar wel een geniale, die de wereldgeschiedenis een ongelofelijke draai heeft gegeven, in navolging van Jezus van Nazaret, in het voetspoor van de God van Israël.

1. Kort portret van Paulus

Eeuwout van der Linden

Die moeilijke Paulus

In mijn studietijd las ik het boekje van Lucas Grollenberg: *Die moeilijke Paulus*. Als Paulus er een vermoeden van zou hebben gehad dat zijn brieven tot vandaag toe zouden worden gelezen, schrijft hij, zou hij beslist aan het eind van iedere brief zijn lezers hebben vermaand: 'Vernietig mijn brief na lezing.' Gelukkig is dat niet gebeurd. Grollenberg noemt Paulus 'een christen van formaat'. Vergelijk dat eens met nieuwere publicaties waarin gezegd wordt dat Paulus niet de eerste christen was!

Toen ik al een tijd dominee was, las ik het boek *Paulus, man van twee werelden*, van Cees den Heijer. Hij schetst een menselijk beeld van deze man: gecompliceerd, intelligent en erudiet, maar ook emotioneel en gepassioneerd. Een diaspora-Jood en iemand die gegrepen was door Christus. Ik vertelde erover in mijn preken. En ik probeerde een ander licht te laten vallen op zijn brieven, vertelde dat ze geschreven waren aan concrete gemeenten, niet als tijdloze documenten. Ik las Fik Meijer, *Paulus. Een leven tussen Jeruzalem en Rome*. 'Aan Paulus' woorden – in de loop van de tijd misbruikt, want van hun joodse wortels ontdaan – wordt nog steeds betekenis toegeschreven', schrijft hij. Een riskante bezigheid, volgens Fik

Meijer, want zijn woorden zijn ook in de context van de eerste eeuw al moeilijk te begrijpen.

Tja, die moeilijke Paulus. 'En toch hou ik niet van hem', zei een man na afloop van een preek. Ik ben van Paulus gaan houden. Hij is nog joodser en minder christelijk dan ik al dacht. Paulus is op een nieuwe manier tot mij gaan spreken. Ik hou van hem, omdat in hem een vuur brandt, ontstoken door de God van Israël en aangeblazen door die vreemde Jood uit Nazaret.

Paulus is niet gemakkelijk. Niet gemakkelijk te begrijpen en hij geeft ook de indruk geen gemakkelijke man in de omgang te zijn geweest. Een gecompliceerde persoonlijkheid, een felle en geëmotioneerde man. Iemand die geen rust kende en er voortdurend op uittrok. Iemand die anderen tegen zich in het harnas kon jagen, maar ook iemand van langdurige vriendschappen.

Een Jood, geraakt door Jezus

Zelf heeft hij Jezus nooit persoonlijk gekend – hij moet zo'n vijftien jaar geweest zijn toen Jezus aan het kruis stierf – maar zijn leven wordt beheerst door Jezus. Aanvankelijk vervolgt hij fanatiek de volgelingen van Jezus, tot zijn leven een andere wending krijgt. Van vervolger wordt Paulus een gedreven en hartstochtelijk pleitbezorger van het nieuwe dat Christus brengt, zonder het oude af te schrijven. Hij is ervan overtuigd dat ook hij een gezondene was, een apostel. Hij trekt de wereld in, vooral Klein-Azië en Europa.

Paulus is opgegroeid in de joodse traditie, daarin gepokt en gemazeld. Dat lijkt een open deur, maar dat is het niet. Vaak is Paulus gemaakt tot de eerste christen, degene die de christelijke godsdienst stichtte, maar dat deed hij niet. Hij was geen christen; als Jood werd hij geraakt door Jezus Christus. Paulus kwam uit de farizeese school, hij was een farizeeër. In Handelingen (22:3) vertelt hij: 'Ik ben een Jood, geboren in Tarsus in Cilicië, maar opgegroeid in deze stad [Jeruzalem]. Ik heb als leerling aan de voeten van Gamaliël gezeten en ben

strikt volgens de voorschriften van de wet van onze voorouders opgevoed.'

Andere wereld

Paulus leefde in een heel andere wereld dan wijzelf. Het was een wereld waarin er nog tal van joodse stromingen waren in die Romeinse provincie Judea en in de diaspora. Het jodendom bloeide aan alle kanten. Die wereld verdween met de verwoesting van de tempel aan het eind van de eerste opstand van de Joden tegen de Romeinen in 70 na Christus. Judea werd ontvolkt en ontjoodst. Het werd nog eens overgedaan in de zuiveringen na de tweede joodse opstand, die eindigde in 135/136 na Christus. De wereld die ervoor in de plaats kwam, was die van het christendom en een zich ontwikkelend rabbijns jodendom, die steeds meer tegenover elkaar begonnen te staan. Tot het christendom staatsgodsdienst werd en het rabbijnse jodendom op zijn best getolereerd en op zijn slechtst vervolgd werd. Toch bleven ook in die nieuwe wereld Joden en christenen in het dagelijks leven op allerlei manieren met elkaar omgaan.

Paulus leefde dus in een wereld waarin voor hem de tempel in Jeruzalem centraal stond. Het was ook een wereld met een grote diversiteit aan joodse stromingen. Paulus ijverde voor de Wet (Thora), en hij werd tijdens zijn leven gegrepen door Jezus. Hij moest rekening houden met Joden die er volstrekt anders over dachten, met een andere opvatting over het houden van de geboden en met andere zienswijzen op Jezus. Dat deed hij op een grandioze en unieke manier. Hij trok erop uit, de wijde wereld in, vanuit een sterk gevoel van urgentie. Paulus is een apocalypticus, hij was ervan overtuigd dat het rijk van God nog in zijn dagen zou doorbreken. Dat veranderde alles. God had een plan met Joden en met niet-Joden en hij, Paulus, was geroepen om met zijn boodschap over Jezus daarin duidelijkheid te geven. Joden waren gebonden aan het houden van alle geboden en verboden en moesten besneden worden en de sabbat houden. Niet-Joden hoefden niet besneden te worden en

waren gehouden aan enkele universele geboden (die overigens ook in de Thora te vinden waren). Waarom? Omdat het rijk van God op doorbreken stond. Nu was het de tijd!

Paulus is van plan om naar Rome te gaan, maar in feite is het een soort tussenstop. Hij heeft grootse plannen om van daar naar Spanje te gaan. Maar eerst, schrijft hij, gaat hij naar Jeruzalem om met hulpacties ingezamelde collectegelden aan de armen daar te gaan brengen. Maar zijn plannen worden doorkruist. Als hij volgens het boek Handelingen in Jeruzalem is, wordt hij gevangengenomen. En omdat hij zich – als Romeins burger – op de keizer beroepen heeft, wordt hij naar Rome ingescheept. Hij komt dus wel in Rome, maar anders dan hij verwacht had.

Handelingen en de brieven

Ons beeld van het leven van Paulus is vooral gevormd door het boek Handelingen. We kennen Paulus vooral door dat bijbelboek. De lezing van zijn brieven wordt erdoor gekleurd. Het boek Handelingen, dat het tweede deel van een tweeluik vormt met het Evangelie naar Lucas, is van later datum (waarschijnlijk rond het jaar 80) dan de brieven van Paulus. Er zijn soms duidelijke verschillen en soms accentverschillen. De Paulus uit Handelingen is een iets andere Paulus dan de briefschrijver.

Paulus schrijft dus brieven, zo in de jaren vijftig. Dat zijn overigens de oudste documenten uit het Nieuwe Testament, ouder dan de evangeliën. Die brieven bevatten van alles en nog wat: persoonlijke impressies, emotionele uitroepen en uitvallen, theologische gedachten, aansporingen en vermaningen, groeten. Soms springt hij van de hak op de tak, moeiteloos wisselt hij van een kleine exegese naar iets wat hem te binnen valt. Soms maakt hij zinnen niet helemaal af en struielt hij over zijn woorden, zo graag wil hij van alles zeggen. Vaak schrijft hij in lange, ingewikkelde zinnen. De brieven zijn geschreven aan concrete gemeenten in concrete situaties. Dat er later hele theologische gebouwen op zijn woorden zijn gebouwd, had hij nooit kunnen vermoeden.

Niet alle brieven die op naam van Paulus staan, zijn ook van zijn hand. Later waren er leerlingen van hem, die hun eigen brieven meer gezag wilden meegeven door ze op naam van Paulus te zetten. Geleerden zeggen dat er zeven brieven beslist van zijn hand zijn: de eerste brief aan de Tessalonicenzen, de brief aan de Galaten, de eerste en tweede brief aan de Korintiërs, de brief aan de Filippenzen, de brief aan Filemon en de brief aan de Romeinen.

De Romeinenbrief

De Romeinenbrief is onmiskenbaar van Paulus. Hij schrijft deze brief waarschijnlijk rond het jaar 56 vanuit Korinte. Eigenlijk dicteerde hij deze brief, zoals toen gebruikelijk. Hij heeft een persoonlijke secretaris, Tertius. De gemeente in Rome kent hij niet persoonlijk, hij is er nooit geweest. Hij kent wel al veel individuele leden van die gemeente. In het slot-hoofdstuk doet hij aan concrete vrouwen en mannen de groeten, en de brief zelf laat hij eigenhandig overbrengen door Febe, een leidinggevende vrouw in een van de gemeenten.

Anders dan in zijn andere brieven, gaat Paulus in de Romeinenbrief niet in op concrete vragen. Dat ligt ook voor de hand, want hij is nog nooit in Rome geweest. Misschien is dat de reden wel dat hij uitvoeriger schrijft over wat hem bezighoudt. De brief is zeker niet bedoeld als zijn theologische testament, al is hij dat in de praktijk wel geworden. Het is een brief vol met gedachten van iemand die nog heel veel wilde doen.

Tegenwoordig worden de brieven van Paulus ook door Joodse wetenschappers bestudeerd, en zij vertellen hoe Joods Paulus is en is gebleven. Zijn hele manier van denken, redeneren, het kan geplaatst worden in het jodendom van de eerste eeuw. Zo moeten we volgens sommigen van hen bij Paulus' Christuservaring op weg naar Damascus, waarover hij zelf schrijft en waarover het boek Handelingen vertelt, niet denken aan een bekering van het jodendom naar het christendom. Het is eerder een soort roepingsverhaal, zoals de profeten van Israël geroepen werden. Paulus is een geroepene om